

Günümüz
tamburu

köylerinin tamburu, aşk şarkılarına ve özel toplantılarda anlatılan destansı hikâyelere tek başına eşlik ettiği gibi açık hava şenliklerinde ve önemli eğlencelerde başka çalgılara ritim eşliği de sağlar. Kerkük Türkmenleri'nin buna benzeyen sazı kaşıkların, davulların ve deflerin yer aldığı geleneksel toplulukta kullanılır. Kuzey Irak'taki bazı tarikatlarda aynı çalgıya büyük itibar gösterilir; Hz. Ali'ye ve on iki imama duyulan muhabbetin ifade edildiği âyinlerde ilâhîlere eşlik eder.

İran'ın Luristan bölgesinde Ehl-i Hak tarikati mûsikisinde kullanılan tambur 80 cm. uzunluğunda ve 16 cm. genişliğinde, armut biçimindeki gövdesi dut ağacından oyularak / yontularak veya dilimler yan yana yapıştırılarak yapılan hafif bir çalgıdır. Sapı ceviz ağacındandır. İki ya da üç çelik teli olan çalgının tiz telleri çifttir; teller beşli, dördü, bazan da ikili aralıkla akort edilir. Bağırsak kirişten on dört perde hemen hemen tampere skalasının kromatik seslerini verir. Çalma tekniği Horasan dutarınıninkine benzer. Fakat sağ elin beş parmağı sürekli biçimde tellere vurulur ve bu karakteristik bir tremolo (şor) sağlar. Bu çalgının kendine ait repertuarı Ortadoğu mûsiki gelenekleri içinde dışa en kapalı repertuvarıdır.

Afganistan tamburu popüler bir şehir çalgısıdır. Gövdesi genellikle dut kütüğünden yontularak / oyularak yapılır; gövdesi su kabağından olan tamburlar da vardır. Ahşap göğsünde dekoratif bir düzen içinde açılmış küçük delikler bulunur. Sapının içi oyuktur. Burguluk sapın uzantısı olup genellikle altı tellidir. Burgular sapa yandan veya ortadan girer. Sayıları değişen âhenk tellerinin burguları sap boyunca sıralanır. Çelik tellerin ilk ikisi aynı sese akort edilir, melodi bu tellerde çalınır. Sapa sarılan perdeler bağırsak, naylon veya kablodandır. Perde sayısı için bir standart yoktur, diyatonik veya kromatik olarak bağlanabilir. Çalgı sağ elin işaret parmağına ta-

kılan yüksüğe benzer metal bir mızrapla çalınır. Diğer parmaklar göğüse basar. Tellere daha çok üstten vurulur. Çalgının gövdesi icracının dizi üzerinde düşey biçimde tutulur.

Özbekistan ve Tacikistan'da tambur sanat mûsikisinde kullanılır. Bütün parçaları (gövde, göğüs ve sap) dut ağacındandır. Üç metal telinin ikisi aynı sese akortlanır. Üçüncü ile aralarında dördü veya beşli aralık bulunur. Melodi tiz tel üzerinde işaret parmağına takılan, Hint sitarınıninkine benzer metal bir mızrapla çalınır. Diğer teller dem işlevi görür. Günümüzde fazladan bir veya iki âhenk teli daha takılır. Sapa sarılan kalın bağırsak veya naylon perdeler sap üzerinde epey bir yükseklik oluşturur ve nâle denilen, bir sesi yaklaşık yarım ton tizleştirmeye dayalı süslemeye imkân verir. Setâr, penctor, şeştör adı verilen dört, beş veya altı çift telli varyantları halk mûsikisinde kullanılır. Özbek tamburuna benzeyen, fakat biraz daha uzun ve beş telli olan Uygur tamburu ile Hint tampusasından da (tambura) söz etmek gerekir. Tambur ailesinin, sapında perde olmayan tek çalgısı olan ve üç veya dört metal tel takılan tampusura düşey biçimde tutulur, icra sırasındaki özel aralıklarda telleri boş olarak titreştirilir.

Tambur ailesine mensup çalgılardan klasik İran mûsikisinin en muteber çalgıları arasında bulunan, adı "üç tel" anlamına gelse de bugün artık dört telli olan ve sapındaki perdeler İran skalasını somutlaştıran setar; tambur kelimesinin bir varyantı olan geleneksel Kazak mûsikisinin başlıca çalgılarından biri durumundaki dombra; Yunan halk mûsikisinde kullanılan bağlama; Sırbistan, Hırvatistan, Bosna ve Makedonya'da büyüğüyle küçüğüyle bir takım oluşturan, Anadolu bağlamasının benzeri tambura; Balkanlar'ın çeşitli bölgelerinde görülen yine armudî biçimli, uzun saplı şarkıya, tamburica ve bulgariya da (tanbûr-ı Bulgarî) ayrıca anılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Fârâbî, *el-Mûsika'l-kebir* (nşr. Gattâs Abdülmelik Haşebe), Kahire 1967, II, 629-771; *Science de la musique formes, technique, instruments* (ed. M. Honegger), Paris 1976, II, 994-995; C. Sachs, *The History of Musical Instruments*, London 1978, s. 255-257; Murat Bardakçı, *Maragalı Abdülkadir*, İstanbul 1986, s. 103, 106; H. G. Farmer, *Studies in Oriental Music* (ed. E. Neubauer), Frankfurt 1986, II, 540-543; a.mlf., "Tunbûr", *El²* (İng.), X, 624-626; Charles Fonton, *18. Yüzyılda Türk Müziği* (trc. Cem Behar), İstanbul 1987, s. 81-84; Yalçın Tura, *Türk Mûsikisinin Mes'eleleri*, İstanbul 1988, s. 169-173; Bülent Aksoy, *Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Musikî*, İstanbul

1994, s. 106-112, 276, 279-280; *Description de l'Égypte*, Köln 1994, s. 730; *The New Grove Dictionary of Musical Instruments* (ed. Stanley Sadie), New York 1995, I, 638-639; III, 514-520; W. Feldman, *Music of the Ottoman Court*, Berlin 1996, s. 142-153; Gül İrepoğlu, *Levni Painting Poetry Colour*, İstanbul 1999, s. 34, 175; Semra Germaner – Zeynep İnankur, *Oryantalistlerin İstanbulu*, İstanbul 2002, s. 30-31; Ersu Pekin, "Kuram, Çalgı ve Müzik", *Osmanlı Uygartığı* (haz. Halil İnalıc – Günsel Renda), İstanbul 2003, II, 1018-1034; M. Rızâ Dervîşi, *Dâ'iretü'l-Ma'ârif-i Sâzhâ-yî İrân*, Tahran 1383, I, 212-222, 303-338; Ruşen Ferit Kam, "Tambur", *Radjo*, sy. 81-82, Ankara 1948, s. 18, 32; J.-C. Chabrier, "Tunbûr", *El²* (İng.), X, 626-628; Jean During, "Dotâr", *Elr.*, VII, 524-526; Emîr Hüseyin Pürcevâdî, "Tanbûr", *DMBİ*, XVI, 207-211.

FİKRET KARAKAYA

TAMESTÂNÎ

(bk. EBÛ BEKİR et-TAMESTÂNÎ).

TAMGAÇ HAN

(ö. 460/1068)

Batı Karahanlılar'ın kurucusu
ve ilk hükümdarı
(1041-1068).

Karahanlılar'dan İlig Nasr b. Ali b. Mûsâ b. Satuk'un iki oğlundan biri olan Ebû İshak İbrâhim, Mâverâünnehir'i zaptetmek üzere harekete geçtiği ve ilk defa tarih sahnesine çıktığı 428'de (1036-37) Böri Tegin unvanını taşıyordu. Onun esas hedefi, 403 (1012-13) yılında babasının ölümüyle kaybedilen Mâverâünnehir'i yeniden ele geçirmektir. Bu amaçla Mâverâünnehir'in hâkimleri Ali Tegin oğullarına karşı saldırıya geçti ve Hucend'i zaptetti. Ancak bu mücadeleler sırasında onlara esir düştü. Kısa bir süre sonra esaretten kurtularak 1033-1034 yıllarından beri Özkent'te bulunan kardeşi Aynüddeve Muhammed'in yanına gitti. Buradan 429 yılı Şevval ayı sonunda (4 Ağustos 1038) gönderdiği mektupla Gazneliler nezdinde teşebbüse geçerek mücadelesinde kendisine destek aradı. Fakat Gazneliler, Böri Tegin'in rakipleriyle anlaşma halinde olduklarından kendisine gizlice el-Emîr'ül-Fâzıl lakabını tevcih etmekle yetindiler. Bu arada kardeşi Aynüddeve'nin yanında da barınmayan Böri Tegin Kumiçî Türkleri'ne sığındı. Görünüşte Sultan Mesud'un ordusuna hizmet için Hulbuk civarındaki Vahş ile Huttel taraflarına gelen Böri Tegin her yeri yağmalamaktaydı. Sultan Mesud, Böri Tegin meselesinin Horasan'da ortaya çıkan Türkmen galesinden daha öncelikli bir mesele olduğuna karar verip devlet

adamlarının muhalefetine rağmen 19 Rebülevvel 430 (19 Aralık 1038) tarihinde Belh'ten Tirmiz'e geçerek Böri Tegin'e karşı yürüdü. Böri Tegin hemen Selçuklular ile bağlantı kurdu. Bunun üzerine Çağrı Bey güçlü bir ordu ile Ceyhun nehrinin iki yakasını ele geçirmek amacıyla Cüzcân'a yöneldi. Bu gelişmelerden haberdar olan Sultan Mesud, Mâverâünnehir'de Böri Tegin ve Ali Tegin oğulları rekabetini dikkate alıp seferi yarıda bırakarak geri döndü (26 Rebü'lâhîr 430 / 25 Ocak 1039). Bunu fırsat bilen Böri Tegin, Gazneli ordusunun eşyalarını at ve develerini yağmaladı ve Mâverâünnehir'deki konumu daha da kuvvetlendi. Çağdaş tarihçi Beyhakî, 431 (1039-40) yılı olaylarına Böri Tegin'in Ali Tegin oğullarına karşı kazandığı başarıları anlatarak başlar. Buna göre her taraftan birçok düşman hazırlık yapıyor ve Böri Tegin'e Ali Tegin oğulları ile giriştiği çatışmalarda yardımcı olmaları için adamlarını gönderiyordu. Böri Tegin ve müttetikleri galip geldi ve Mâverâünnehir bölgesinin Ali Tegin oğullarından alınmasına ramak kaldı. Nitekim 431'de Keş ve Semerkant'ta Böri Tegin adına kesilen paralar Beyhakî'nin verdiği bilgileri doğrulamaktadır. Sikkelere göre Böri Tegin 432'de (1040-41) Buhara'ya girdi. Bu tarihte Buhara'da adına kestirdiği dirhemlerde kullandığı Nâsırü'l-Hak Müeyyidü'l-adl Hâkân İbrâhîm lakap ve unvanları ile daha önce babasının kullandığı Müeyyidü'l-adl lakabını alarak Mâverâünnehir'i zaptetmekle babasının mirasına sahip çıktığına, Nâsırü'l-Hak lakabı ile de hakanlığını ilân ettiğine işaret etmektedir. Mücadeleyi bırakmayan Ali Tegin oğullarını 433'te (1041-42) Buhara'dan tamamen uzaklaştırdı ve kendisini Tamgaç (Tabgaç, Tafgac, Tavgaç) Buğra Kara Hakan ilân etti. Bu unvanı almakla Ali Tegin'in hem merkezini ele geçirdiğini hem de onun sadece Mâverâünnehir'deki değil bütün ülkedeki haklarını sahiplendiğini ilân ediyordu. Büyük Tamgaç Han İbrâhîm, Semerkant başşehir olmak üzere 433'te (1041-42) devletini kurduğu sırada Batı Karahanlılar'ın sınırları Buhara, Semerkant, Keş gibi şehirleri kapsayan merkezî Mâverâünnehir, Çağaniyân ve Huttel bölgesini içine alıyordu. 444'te (1052) Aynüdevle vefat edince büyük kağan olan Tamgaç Han, 449 (1057) yılında Doğu Karahanlı topraklarında meydana gelen iç karışıklıklardan yararlanarak ülkesini Özkent, Ah-sîkes, Hucend, Tûnket, İsbicâb, Şâş, Bin-ket, Kuzordu'yu (Balasagun) içine alacak şekilde genişletmeyi başardı. Tamgaç Han felç geçirince oğlu Şemsülmülk Ebü'l-Ha-

san Nasr lehine saltanattan feragat etti (460/1068). İbnü'l-Esir, Tamgaç Han'ın aynı yıl vefat ettiğini kaydeder (*el-Kâmil*, IX, 234). Selçuklular'ın Mâverâünnehir'e akınları Tamgaç Han döneminde başladı. Sultan Tuğrul Bey zamanında Alparslan, Tamgaç Han'ın ülkesini istilâ edince Tamgaç Han, Bağdat'a heyetler göndererek Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh'a sultanı şikâyet etti, ancak bir sonuç alamadı (453/1061). Sultan Melikşah'ın hanımı Terken Hatun'un Tamgaç Han'ın kızı olduğu anlaşılmaktadır (bk. **TERKEN HATUN**).

İmâdüdevle, Tâcü'l-mille, Seyfû halifetillâh, Melikü's-şark ve's-Sin, el-Melikü'l-muzaffer, İzzü'l-ümme kehfü'l-müslimîn, Müeyyidü'l-adl unvan ve lakaplarını kullanan Büyük Tamgaç Han (Barthold, s. 325, 335) kaynaklarda siyasî faaliyetlerinden ziyade eğitim, bilim, sanat, imar ve din sahasında, sosyal ve ekonomik alanlarda ülkesinde yürüttüğü reform niteliğindeki faaliyetleriyle yer almıştır. Kerçemîn mahallesindeki sarayın yanı sıra Semerkant'ta Demirkapı mevkiinde kendisinin defnedildiği meşhede bitişik bir cami, medrese, kütüphane, öğretilme yurdu ve özellikle felçli hastaların kalabileceklere hastahanedden (dârülmerzâ, bîmâristan) oluşan bir külliye yaptırarak bunlar için zengin vakıflar tahsis etmiştir (Receb 458 / Haziran 1066). Tamgaç Han İbrâhîm Medresesi yapısı ve işleyişi bakımından çağının önemli medreselerindedir. Hanefî mezhebinin esas alındığı programı, ders-haneleri, kütüphanesi, yurtları, görevlileri, öğrenci bursları ve öğrencilerin çeşitli ihtiyaçlarının karşılandığı bir bütçesi vardı. Şehir hayatının yaygın olduğu ve para bılımaya değer elliden fazla şehrin yer aldığı Mâverâünnehir'de bu medreselerden mezun olan Hanefî ulemâsının sosyal hayata ve bürokrasinin her kademesine nüfuz etmesi bölgede diğer mezheplerin yayılmasının önüne geçmiştir. Hanefîlik âdetâ Mâverâünnehir'in resmî mezhebi haline gelmiştir. Bu yükseliş, Tamgaç Han'ın ulemâdan Seyyid Ebü'l-Kâsım es-Semerkandî'yi idam ettirmesiyle başlayan, Han Ahmed b. Hızır'ın ulemâ tarafından yargılanarak idama mahkûm edilmesi ve nihayet Buhara'da Hanefî ulemâsının özerk bir hâkimiyet kurmasına kadar varan hânedan ve bürokrat-ulemâ arasındaki çatışmaya temel sebep teşkil etmiştir. Tamgaç Han ayrıca Bâtinîler'le de (İsmâîlîler) ciddi şekilde mücadele etmiştir.

İbnü'l-Esir, Tamgaç Han'ı müstesna bir dindar olarak tanıtır (*el-Kâmil*, IX, 234). Diğer bazı kaynaklarda da ondan ideal ve

âdil bir hükümdar diye bahsedilir. Fakihlerin fetvası olmadan hiçbir vergi almayan Tamgaç Han'ın ulemâya büyük saygısı vardı. Nitekim Hz. Ali soyundan gelen vâiz Ebû Şücâ' el-Alevî kendisine hükümdarlığa lâ-yık olmadığını söyleyince tahttan feragat etmeye karar vermiş, ancak halkın ısrarı karşısında bundan vazgeçmiştir (*a.g.e.*, a.y.). Öte yandan onun Seyyid Ebü'l-Kâsım es-Semerkandî'yi idam ettirmesinin sebebi tatminkâr bir şekilde açıklanamamaktadır. Tamgaç Han esnafın usulsüz zamlarına karşı halkı korumuş ve onlara bilinçli tüketicilik dersi vermiş, eşkıyaya karşı da kesin bir tavır ortaya koymuştur. Aldığı tedbirler sonucunda onların kökünü kazınması, cezanın uygulanmasında merhamet etmenin bir fayda sağlamayacağını vurgulaması, halkın şikâyetlerini dinlemesi vb. politikaları, yer altı ve yer üstü zenginlikleri yanında İpek yolu güzergâhında bulunan Batı Karahanlılar'da halkın ekonomik refah ve seviyesini yükseltip ekonomik alanda da rakibi Doğu Karahanlılar'ı nüfuzu altına almıştır. Nitekim bu ekonomik yapının bir hâtırası olarak Tamgaç Han'ın unvanlarına nisbetle "müeyyide adliyye" ve "tamgaciyye dirhemleri" adı verilen para birimi meşhur olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Gerdîzî, *Zeynü'l-ahbâr* (nşr. Abdülhâş Habîbî), Tahran 1363, s. 433-434; Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Târîh* (trc. Yahyâ el-Haşşâb - Sâdik Neş'et), Beyrut 1982, s. 596-597, 608-611, 615-620, 622, 625, 654, 681, 725; Avfî, *Cevâmî'u'l-hikâyât ve levâmî'u'r-rivâyât* (nşr. Ca'fer-i Şîâr), Tahran 1375/1991, s. 87-88; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil* (trc. Abdülkerim Özyaydın), İstanbul 1987, IX, 234-235; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990, s. 325, 332-336, ayrıca bk. İndeks; a.mlf., "Böri-Tigin", *İA*, II, 740-741; Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, Ankara 2002, bk. İndeks; Ömer Soner Hunkan, *Türk Hakanlığı: Karahanlılar (766-1212)*, İstanbul 2007, s. 209 vd., 275-292; Mohamed Khadr, "Deux actes de waqf d'un qarahânide d'Asie centale", *JA*, CCLV/3-4 (1967), s. 304-334; Emel Esin, "Böri Tigin Tamgaç Buğra Kara Hakan İbrahim'in (H. 444-60/1052-68) Semerkand'da Yaptırdığı Âbideler", *STY*, VIII (1978), s. 37-55; Saffet Bilhan, "900 Yıllık Bir Türk Öğretim Kurumu Buğra Han Tamgaç Medresesi Vakıf Belgesi", *AÜ Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, XV/2, Ankara 1982, s. 117-124; a.mlf., "Tıp Okulu Niteliğinde, 10 Yüzyıllık Türk Hastanesi Vakıf Belgesi", a.e., XV/2 (1982), s. 125; Arslan Terzioğlu, "Yeni Kaynaklar Işığında Karahanlı Tıp ve Hastane Tarihine Bir Bakış", *TT*, XIX/110 (1993), s. 81-88; B. D. Koçnev, "Maverannahr Nakanune Sozdaniye Zapadnogo Karahanidskogo Kaganata (V Svete Numuzmatiki)", *Özbekistan Maddi Medeniyeti Tarihi Dergisi*, sy. 31, Semerkand 2000, s. 178-203; Abdülkerim Özyaydın, "Karahanlılar", *DİA*, XXIV, 407, 408; C. Edmund Bosworth, "Böri", *Elr.*, IV, 372.

